

Szmurło, Roman

Polemika z gnostycyzmem w Pismach Szenutego z Atripe

Studia Teologiczne 17, 351-358

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. ROMAN SZMURŁO

POLEMIKA Z GNOSTYCYZMEM W PISMACH SZENUTEGO Z ATRIFE

Treść: I. Wprowadzenie; II. Szenute jako polemista; III. Elementy polemiki z gnostycyzmem; IV. Podsumowanie.

I. WPROWADZENIE

Pisma gnostyckie z II i III wieku zachowały się do najnowszych czasów jedynie we fragmentach przytaczanych obficie, aczkolwiek często tendencyjnie, w utworach polemicznych takich pisarzy kościelnych jak m.in. Ireneusz, Tertulian czy Hipolit Rzymski¹. Dopiero w drugiej połowie XIX wieku zostały opublikowane trzy manuskrypty zawierające większe oryginalne dzieła gnostyckie w języku koptyjskim.² Ale pełniejsze poznanie idei gnostyckich, na podstawie analizy oryginalnych pism autorów reprezentujących ten ruch, stało się możliwe dzięki odkryciu licznych koptyjsko – gnostyckich manuskryptów odnalezionych w latach 1945-46 w pobliżu Nag Hammadi (100 km na północ od Lukso-ru), w okolicy starożytnego Chenoboskion, gdzie mnisi Pachomiusza-twórcy no-

¹ Ireneusz z Lyonu polemizował z systemem gnostyckim Walentyniana w dziele "Zdemaskowanie i zabicie fałszywej wiedzy" (Adversus haereses); Tertulian zwalczał różnorakie poglądy gnostyckie m.in. w utworach: "Przeciw Hermogenesowi" (Adversus Hermogenem), "Przeciw walentynianom" (Adversus Valentinianos), "Lekarstwo na ukłucie skorpiona" (Scorpiace), "O zmartwychwstaniu" (De carnis resurrectione), "O ciele Chrystusa" (De carne Christi); Hipolit Rzymski przedstawił poglądy 33 systemów gnostyckich w drugiej części (roz. 5-9) dzieła "Odparcie wszelkich herezji" (Refutatio omnium haeresium), por. A l t a n e r B., S t u i b e r A., Patrologia, IW Pax Warszawa 1990, ss. 187-88, 235-37, 250.

² Kodeks Askewianus (Londyn, Muzeum Brytyjskie, pergamin z IV-V w.), Kodeks Brucianus (Oksford, Biblioteka Bodleiana, papirus hipotetycznie datowany na III – X w.) oraz Papirus Berolinensis 85020 (Muzeum Berlińskie, Dział Egipski, z V w.), por. tamże, s.170.

wego kierunku ascetycznego w Górnym Egipcie, zakładali swoje pierwsze *coenobia*.³

Skoro liczne tłumaczenia koptyjskie gnostyckich tekstów, których oryginalnym językiem powstania był grecki, zostały odnalezione w pobliżu siedzib mniszych, należy przypuszczać, iż idee propagowane przez gnostyków żywotnie dotyczyły środowisk zakonnych. W jakim stopniu poglądy gnostyckie inspirowały duchowość monastyczną pierwszych egipskich wspólnot cenobitycznych pozostaje zagadnieniem otwartym.⁴ Z pewnością wśród niektórych mnichów, skłonnych do przesadnego rygoryzmu i surowości, znajdowała cichych zwolenników. Jednak rozprzestrzenianie się gnozy a także innych prądów heterodoksyjnych w Górnym Egipcie stanowiło poważne niebezpieczeństwo dla formującego się dopiero chrześcijaństwa, gdyż groziło zatracaniem niezbyt jeszcze umocnionej tożsamości wyznawcy Chrystusa oraz uniemożliwiało sprecyzowanie kryterium ortodoksyjności doktryny chrześcijańskiej. Rozwijającym się wówczas licznie wspólnotom monastycznym niezbędnym było posiadanie precyzyjnie określonych norm dogmatycznych, na podstawie których mogłyby budować charakterystyczną danemu zgromadzeniu duchowość. Dlatego też założyciele oraz przełożeni powstających w IV i V wieku klasztorów poddawali krytyce idee gnostyckie i manichejskie, czego wyrazem są pozostawione pisma o charakterze polemicznym.

II. SZENUTE JAKO POLEMISTA

Jednym z autorów piszących w języku koptyjskim, którzy polemizowali z gnostycyzmem był Szenute z Atripe – reformator życia monastycznego oraz długoletni przełożony Białego Klasztoru (DAYR ANBĀ SHINŪDAH) leżącego niedaleko od starożytnej miejscowości Atrīb w prowincji Akhmīm w Górnym Egipcie.⁵ Pragnąłbym pokrótce zapoznać Czcigodnych Słuchaczy z osobą Ar-

³ Por. tamże, s. 170; zob. D o r e s s e J., *The Secret Books of the Egyptian Gnostics – An Introduction to the Gnostic Coptic manuscripts discovered at Chenoboskion, with an English translation and critical evaluation of the Gospel according to Thomas*, New York 1960; zob. także Teksty z Nag Hammadi. Z języka koptyjskiego przetł. A. Dembska i W. Myszor. Wstępem i komentarzem opatrzył oraz całość oprac. Ks. W. Myszor, PSP t. 20 Warszawa 1979.

⁴ Niektórzy badacze (jak np. Säve – Söderbergh) uważają, iż teksty gnostyckie przechowywano w bibliotekach klasztorów pachomiańskich w celu późniejszego zwalczania heterodoksyjnych poglądów. Inni są zdania (m. in. Wisse), iż teksty gnostyckie odnalezione później w Nag Hammadi mnisi Pachomiusza uważali w początkowym okresie za ortodoksyjne. Przeważa jednak opinia, że na podstawie analizy pachomiańskich tekstów źródłowych trudno jest stwierdzić, że poglądy gnostyckie były obecne w doktrynie twórcy cenobityzmu (np. Vergote, Hendrick i in.), por. Orlandi T., *A Catechesis against Apocryphal texts by Shenute and the Gnostic Texts of Nag Hammadi*, RTR 75 (1982) z. 1, s. 93.

⁵ Z życiem i działalnością Szenutego można zapoznać się z hagiograficznej biografii napisanej w języku koptyjskim (dialekt bohairski) autorstwa jego ucznia Bezy, Sinuthii Vita Bohairice, wyd. przez Johannes Leiboldta CSCO 41 (1906); Tł. angielskie Bell D. N., *Besa: The Life of Shenoute*, Kalamazoo, Mich., 1983.

chimandryty z Atripe. Urodził się około roku 348 (dwa lata po śmierci Pachomiusza) w Szenalolet (ⲠⲚⲔⲗⲟⲛⲏⲧ) a zmarł w Atripe około 466 roku. Około roku 371 wstąpił do ufundowanego przez jego wuja Pdżola (brata matki ΠΧΟΛ) Białego Klasztoru. Po śmierci wuja, oraz ustąpieniu ze stanowiska jego następcy Ebonha (EBON?) został wybrany na przełożonego generalnego Klasztoru. Funkcję tę piastował do swojej śmierci czyli przez około 80 lat. Pod jego rządami zarówno wspólnota męska jak i żeńska przeżywały prawdziwy rozkwit. Źródła podają, iż wspólnoty liczyły 2200 mnichów oraz 1800 mniszek. Podstawę prawidłowego funkcjonowania tak licznego zgromadzenia stanowiła surowa dyscyplina oraz absolutne posłuszeństwo Opatowi, którego zarządzenia uważano za przejaw woli samego Boga. Wykroczenia przeciw regule zakonnej były surowo i natychmiast karane fizycznie (często Szenute kazał wymierzać lub własnoręcznie wymierzał karę chłosty) lub w skrajnych wypadkach usuwano niepokornych ze wspólnoty. Wielu badaczy stwierdza, iż reguła monastyczna stosowana w Białym Klasztorze podobna jest regule obowiązującej mnichów w *coenobiach* Pachomiusza jednak posiada znacznie surowszy charakter.⁶

Szenute z Atripe na specjalne zaproszenie Patriarchy Aleksandryjskiego Cyryla wziął udział w obradach Soboru Efeskiego w 431 roku bynajmniej nie jako teolog – ekspert soborowy, gdyż jego umysł był daleki od spekulatywnego rozwiązywania skomplikowanych kwestii dogmatycznych, ale jako postać ciesząca się autorytetem i znana z bezkompromisowej walki o ortodoksję doktryny młodego Kościoła, jako wróg wszelkich poglądów heterodoksyjnych takich jak arianizm, manicheizm, melecjanizm, nestorianizm (potępiony właśnie na Soborze Efeskim) oraz gnostycyzm.⁷ Zwolenników powyższych prądów religijnych ogólnie nazywa Orygenistami.⁸ Szenute pozostawił swoje traktaty polemiczne w formie spisanych mów. Wygłaszał on je przy okazji publicznych, okresowych wystąpień, w których uczestniczyli nie tylko podlegli mu mnisi, ale także ludzie świeccy zamieszkujący okolice Klasztoru. Wśród nich znajdowali się przedstawiciele miejscowych władz pociągnięci sławą kaznodziei, a także nawet sami

⁶ Kwestię wzajemnych relacji pomiędzy regułami Pachomiusza i Szenutego podejmował m. in. w swojej rozprawie doktorskiej Paul Ladeuze, *Etude sur le cénobitisme pachomien pendant le IV siècle et la première moitié du Ve*, Louvain et Paris 1898.

⁷ Badacze stwierdzili, iż Szenute nie był błyskotliwym teologiem, zdolnym do tworzenia oryginalnych rozwiązań, do wytyczania nowych kierunków myśli teologicznej. Jego wiedza teologiczna ograniczała się do poprawnej znajomości doktryny chrześcijańskiej, a duchowość opierała się na medytacji Biblii w wersji koptyjskiej, którą często cytował, por. We i s s H. F., *Zur Christologie des Schenute von Atripe*, *Bulletin de la société d'archéologie copte* 20 (1969-1970), ss. 177-209; por. także Hardy E. R., *Christian Egypt*, Oxford University Press New York/London 1952, s. 103.

⁸ O r l a n d i T., *Shenute contra Origenistas: Testo con introduzione e traduzione*, Centro Italiano Microfisches, Roma 1985.

zwolennicy idei heterodoksyjnych, zaciekawieni postawą tak znanej osobistości wobec interesujących ich kwestii.⁹

III. ELEMENTY POLEMIKI Z GNOSTYCYZMEM

Tito Orlandi przypuszcza, iż Szenute z Atripe polemizował z poglądami zwolenników tzw. "gnostycyzmu chrześcijańskiego", którego w owym czasie głównym reprezentantem w Egipcie był Ewagriusz z Pontu oraz jego uczniowie. Opinię swoją opiera na określeniu zbieżności czasu powstania pism znalezionych w Nag Hammadi z czasem działalności Ewagriusza oraz na stwierdzeniu charakteru orygenistyczno - gnostyckiego idei przez niego wyznawanych. Stwierdza dalej, iż Opat Białego Klasztoru, jako teolog niezbyt wysokich lotów, nie potrafi precyzyjnie odróżnić poglądów gnostyckich od orygenistycznych.¹⁰ Tym niemniej jednak analiza tekstów polemicznych Szenutego dostarcza nam obfitego materiału do ogólnego poznania poglądów gnostyckich, które na przełomie IV i V wieku były rozpowszechnione w Górnym Egipcie, stanowiąc poważne zagrożenie dla kształtowania się ortodoksyjnej doktryny chrześcijańskiej.

Szenute z Atripe akcentował mocno szkodliwość pism gnostyckich, które w postaci ksiąg (ΔΠΟΚΡΙΦΟΝ) przekazywano niezbyt jeszcze umocnionym w wierze chrześcijańskiej neofitom. Co więcej księgi te przenikały do mniszych wspólnot, były czytane i czyniły wielkie spustoszenie w świadomości niewykształconych mnichów. Mówi: "I również apokryfy, chociaż w nich jest wspomniane imię Boże lub mówią o rzeczach dobrych, to jednak wszystkie błędy, które są w nich zawarte, rujnują także rzeczy dobre".¹¹ Archimandryta z Atripe odrzuca ostro pogląd, iż istnieją jeszcze jakieś inne Ewangelie oprócz czterech

⁹ Stephen Emmel podzielił całość twórczości Szenutego na dwie części, które nazwał umownie "Kanonami" i "Dyskursami". W kanonach umieścił przeważnie listy Szenutego skierowane do wspólnot zakonnych poruszające kwestie organizacyjne i dyscyplinarne. W Dyskursach zawarł natomiast mowy Opatu z Atripe kierowane do szerszego grona słuchaczy. W swych publicznych wystąpieniach Szenute zwracał uwagę szczególnie na kwestie dążenia do doskonałości monastycznej i w ogólności chrześcijańskiej, na zasady moralne regulujące prawidłowe funkcjonowanie społeczności chrześcijańskiej oraz na problemy zagrożenia prawdziwej wiary przez nieortodoksyjne poglądy. Mowę – traktat przeciwko gnostykom orygenizującym, manichejczykom, melecjanom i in. umieścił w Dyskursie 7 tytułując ją: "I am amazed" – "Jestem zdumiony" - na podstawie incypitu †PMOΕΙΖΕ z kodeksu XN, w którym została ona przekazana, por. Emmel St. L., Shenoute's Literary Corpus, Yale University 1993, s. 793; s. 876; ss. 943-46.

¹⁰ Por O r l a n d i T., A Catechesis..., art. cyt., ss. 94-95; zob. Guillaumont A., Les "Kephalaia Gnostica" d'Evagre le Pontique, Paris 1962.

¹¹ ΔΥΩ ΨΔΡΔΙ ΕΝΚΕ ΔΠΟΚΡ†ΦΟΝ ΕΨΔΕ ΣΕΤΔΟΥΟ ΜΠΡΔΝ ΜΠΝΟΥΤΕ ΝΖΗΤΟΥ. Η ΣΕΧΩ ΝΖΕΝΨΔΔΕ ΕΥΣΜΟΝΤ. ΨΔΠΕ ΝΕΘΟΟΥ ΤΗΡΟΥ ΕΤΣΕΖ ΕΡΟΟΥ ΤΔΚΟ ΜΠΚΕ ΟΥΔ ΕΤΝΔΝΟΥ†, por. Orlandi, Shenute contra..., dz. cyt., s. 36.

kanonicznych.¹² Przyjęcie do Kanonu i uznanie za natchnioną jakiegokolwiek innego pisma burzyłoby prawdy świeżo formowanej doktryny chrześcijańskiej. Krytykuje także gnostyckie przekonanie, iż znajomość ich “świętych i tajemnych ksiąg” umożliwi głębsze poznanie (voεiv). Mówi: “Dlatego ten, kto twierdzi «znam», ponieważ czyta Tajemne Księgi (ΔΠΟΚΡΙΦΟΝ), jest wielkim nieukiem. I ten, kto sądzi, że jest nauczycielem, dlatego, że wiedzę czerpie z Tajemnych Ksiąg, daje dowód jeszcze większego nieuctwa.”¹³

Opat Białego Klasztoru gwałtownie zwalczał błędy gnostyckie o charakterze kosmologicznym, które dotyczyły koncepcji emanacyjnego powstawania kolejnych bytów (w tym przypadku “światów”). Twierdzenia takie burzyły podwaliny nauki chrześcijańskiej o Bogu Stwórcy oraz *creatio ex nihilo*. Szenute twierdzi: “Mówi (gnostyk) również: „Syn powiedział: «zdarzyło się po tym jak Ojciec skończył stwarzanie **dwunastu światów**, ten, którego nie żaden z aniołów, i który następnie stworzył inne **pięć światów**» [...]”. Kontynuując dalej Archimandryta z Atripe woła: “Istnieje wiele słów zwodniczych, poprzez które wielu zwiodło samych siebie i poprzez które zwiodło wielu.¹⁴ Odrzucał też teorię gnostycką o emanacji innych czterdziestu eonów, nazywając jej zwolenników “pustymi marzycielami”.¹⁵ Analiza zarzutów Szenutego wobec gnostyckiej kosmologii dowodzi, iż Opat nie posiadał zbyt gruntownej znajomości tego rodzaju teorii ani nie potrafił dokładnie rozróżnić wielorakich koncepcji, które rozpowszechniano wówczas w Górnym Egipcie.

Jednym z najbardziej krytykowanych przez chrześcijan elementów doktryny gnostyckiej była antropologia. Według teorii gnostyckiej w ujęciu Walentyniana człowieka stworzył Ojciec Stwórca zwany Demiurgiem. Ukształtował najpierw “ziemskiego człowieka” a następnie tchnął w niego własną, psychiczną substan-

¹² ΠΕΧΔΥ ΟΝ ΝΟΙ ΝΕΤΧΩ ΝΪΚΕ ΓΝΩΜΗ ΝΔΤΩΙΠΤΕ ΧΕ ΟΥΝ ΜΝΤCNOOYΣ ΝΕΥ-ΔΓΓΕΛΙΟΝ ΨΟΟΠ. ΕΜΝ ΟΥΟΝ ΝCΑ ΪΤΟΟΪ ΠΚΑΤΑ ΜΔΘΘΔΙΟC. ΠΚΑΤΑ ΜΔΡΚΟC. ΠΚΑΤΑ ΛΟΥΚΑC. ΠΚΑΤΑ ΙΩΖΑΝΝΗC. ΕΝΔΙ ΝΕΤΡ ΟΥΟΕΙΝ ΕΠΚΟCΜΟC ΤΗΡΪ - “Mówią także ci, którzy podtrzymują swoje przekonania występne, iż istnieje dwanaście Ewangelii. Gdy tymczasem nie ma innych, jak tylko cztery: wg Mateusza, wg Marka, wg Łukasza, wg Jana. Te jedynie oświecają cały świat”, por. tamże, s. 46;

¹³ ΕΤΒΕ ΠΔΙ ΠΕΤΧΩ ΜΜΟC ΧΕ ΕΙΝΟΕΙ ΕΒΟΛ ΧΕ ΪΨΩ ΝΖΕΝΔΠΟΚΡΥΦΟΝ ΟΥΖΟ-ΥΕ ΔΤCΒΩ ΠΕ . ΔΥΩ ΠΕΤΜΕΕΥΕ ΕΡΟΪ ΧΕ ΟΥΡΕΪΪΤCΒΩ ΠΕ ΕΪΧΙ ΝΖΕΝΔΠΟΚΡΥΦΟΝ ΟΥΔΤΧΒΩ ΝΖΟΥΟ ΠΕ, Orlandi, Shenute contra..., *dz. cyt.*, s. 25; por. tenże., *A C a t e c h e s i s*, art. cyt., s. 88.

¹⁴ ΠΕΧΔΪ ΟΝ ΧΕ ΔΠΩΗΡΕ ΧΟΟC ΧΕ ΔCΨΩΠΤΕ ΝΤΕΡΕ ΠΕΙΩΤ ΟΥΩ ΕΪΤΑΜΙΟ ΜΠΜΝΤΧΝΟΟC ΝΚΟCΜΟC ΝΔΙ ΕΤΕ ΝCΕCΟΟΥΝ ΜΜΟΥ ΔΝ ΝΟΙ ΟΥΟΝ ΖΝ ΝΔΓΓΕΛΟC. ΜΝΝCΩC ΔΪΤΑΜΙΕ ΚΕ CΔΨΪ ΝΚΟCΜΟC, Orlandi T, Shenute contra..., *dz. cyt.*, s. 14, zob. tenże., *A Catechesis*, s.90; ΖΔΖ ΘΕ ΝΕ ΝΩΔΔΧΕ ΜΠΛΔΝΗ ΕΤΕ ΝΔΨΩΟΥ ΝΟΙ ΝΕΝΤΑΥΠΛΑΝΑ ΝΖΗΤΟΥ ΔΥΩ ΔΥΠΛΑΝΑ ΝΖΕΝΚΟΟΥΕ, tamże, s. 14.

¹⁵ ΠΕΧΔΥ ΟΝ ΧΕ ΟΥΝ ΖΜΕ ΝΔΙΩΝ ΨΟΟΠ [...] ΜΔΡΟΥΤΑΜΟΝ ΝΟΙ ΝΙΡΕΪΠΤΕΡΑΡΑ-CΟΥ ΝΝΟΥΧ ΖΜ ΝΚΟΤΚ ΜΠΖΗΤ ΠΔ ΠCΟΜΔ ΔΝ, tamże, s. 46.

cję. Bez wiedzy Demiurga Enthymesis – owa niepokromiona chęć poznania natury Bożej, czyli wypędzona z Pleromy niższa postać Sophii nazwana później Achamoth zaszczerpiła w duszach ludzi zrodzoną z siebie pneumę, czyli ducha. Powyższa struktura ontyczna człowieka powiązana jest nierozłącznie z gnostyckim ujęciem soteriologii. Mianowicie duchowy element w człowieku tęskni za Bogiem i zbawienie polega na jego uwolnieniu od niższych elementów, z którymi pozostaje w łączności. Tym, który zbawia jest Zbawca Jezus. Zgodnie ze strukturą bytową człowieka istnieją trzy klasy ludzi somatycy zwani inaczej chylikami, psychicy oraz pneumatycy. Somatycy nie mogą w żadnym wypadku dostąpić zbawienia. Psychicy mogą zostać odkupieni z wielkim trudem - przez poznanie i naśladowanie Jezusa. Stosunkowo najłatwiej osiągnąć wyzwolenie pneumatykom, którzy muszą tylko zrozumieć naukę Jezusa.¹⁶ Szenute odrzuca stanowczo pogląd o preegzystencji duszy oraz zesłaniu jej do ciała jako karę za grzechy wcześniej popełnione. Stwierdza: "Czy może nie powiedzieli, że ciało jest karą duszy i jej więzieniem? Ja natomiast mówię, że w rzeczywistości ciało sprawiedliwego jest radością i pociechą duszy".¹⁷ Zauważa dalej: "Jeśli w każdym rodzaju ludzi, od czasu kiedy Bóg stworzył człowieka aż do dnia ostatecznej zagłady, są dusze, które zgrzeszyły i zostały zesłane ludzkiego, jak jest możliwe, że niektóre pozostają pobożne i unikają bezbożności?" Oskarża: "Ponieważ jeśli dusza zgrzeszyła i została złożona do ciała, powiedziałem, że ci, którzy mówią takie diabelskie słowa pokazują w jakim miejscu grzeszą, jak grzeszą i z kim grzeszą[...]"¹⁸ Potępia ostro gnostycką pogardę dla ciała, odrzucenie wiary w jego zmartwychwstanie. Mówi: "Niektórzy pogardzają ciałem, mówiąc, że jest mięsem świńskim i zostanie wyrzucone, ponieważ nie wierzą, że zmartwychwstanie. Jeżeli więc jest świnina, któż nią je uczynił i sprawił, że jesteście gorsi od maciory? Czy nimi nie byliście wy sami?"¹⁹ Teorie gnostyckie z pogardą dla ciała łączą odrzucenie ma-

¹⁶ Por. Kelly N. D. J., *Początki doktryny chrześcijańskiej*, IW Pax Warszawa 1988, s. 29.

¹⁷ ΜΗ ΝΤΑΥΧΟΟC ΔΝ ΧΕ ΤΚΟΛΔCΙC ΝΤΕΨΥΧΗ ΠΕ ΠΙCΟΜΔ ΔΥΩ ΠΕCΨΤΕΚΟ. ΔΝΟΚ ΖΩ ΤΨΩ ΜΜΟC ΧΕ ΠΟΥΝΟΨ ΔΥΩ ΠΕΜΤΟΝ ΝΤΕΨΥΧΗ ΠΕ ΠCΩΜΔ ΜΠΔΙΚΔΙΟC ΝΔ ΜΕ, O r l a n d i T., *Shenute contra...*, s. 43

¹⁸ Η ΕΨΧΕ ΓΕΝΟC ΝΙΜ ΝΡΩΜΕ ΧΙΝΤΔ ΠΝΟΥΤΕ ΤΔΜΕΙΕ ΠΡΩΜΕ ΖΙΧΜ ΠΚΔΖ ΔΥΩ ΨΔ ΤCΥΝΤΕΛΙΔ ΖΕΝΨΥΧΗ. (Ε)ΔΥΡ ΝΟΒΕ ΝΕ (Ε)ΨΔΥΤΔΔΥ ΕΝCΩΜΔ ΝΝΡΩΜΕ. ΝΔΨ ΝΖΕ ΕΡΕ ΖΟΕΙΝΕ ΝΔΡ ΕΥCΕΒΗC ΝCΕΡ ΒΟΛ ΕΡ ΔCΕΒΕC ΤΗΡΟΥ, tamże, *dz. cyt.*, s. 28;

ΧΕ ΕΡΨΔΝ ΤΕΠCΥΧΗ ΠΝΟΒΕ ΔΥΤΔΔC ΕΠCΩΜΔ. ΔΙΧΟΟC ΝΚΕ ΧΟΠ ΧΕ ΜΔΡΕ ΝΕΤΨΩ ΝΝΕΙΨΔΧΕ ΝΔΙΔΒΟΛΟC ΤΔΜΟΝ ΧΕ ΝΤΔΨΡ ΝΟΒΕ ΖΝ ΔΨ ΝΤΟΠΟC. ΔΥΩ ΧΕ ΝΤΔΥΡ ΝΟΒΕ ΖΝ ΟΥ. Η ΝΤΔΥΡ ΝΟΒΕ ΕΝΙΜ. Η ΝΤΔ ΝΙΜ ΠΝΟΒΕ ΕΡΟΟΥ, tamże, s. 28.

¹⁹ ΖΟΕΙΝΕ ΧΕ ΟΝ ΕΥCΩΨ ΜΠCΩΜΔ. ΧΕ †CΑΡΞ ΝΕΨΩ. ΔΥΩ ΧΕ ΕΥΝΔΝΟΧC ΕΒΟΛ. ΕΥΧΩ ΧΕ ΜΠΔΙ ΕΒΟΛ ΧΕ ΝCΕΠΙCΤΕΥΕ ΔΝ ΧΕ CΝΔΤΩΟΥΝ. Η ΕΨΧΕ ΟΥΕΨΩ ΤΕ ΝΙΜ ΠΕΝΤΔΦΔΔC ΝΤΕΙΖΕ. ΔΨΤΡ(Ε)ΚΨΩΠΤΕ ΕCΖΟΥΥ ΕΤCΚΡΩΦΔ, tamże, s. 32.

żeństwa jako instytucji, która umożliwia zaspokajanie pragnień sfery seksualnej, czyli holdujących ciała, a więc przeciwnych uwolnieniu pierwiastka pneumatycznego z materii. Shenute odrzuca powyższą postawę. Mówi: "Jak ci, którzy mają w pogardzie szlachetny charakter małżeństwa, unikną skarcenia? Zobacz, że ci którzy podobał się Bogu przez jednoczący małżeński związek, nie są też potępieni z powodu posiadania dzieci."²⁰ Archimandryta z Atripe pomimo, iż podkreślał, zgodnie z rezultatami własnej interpretacji Biblii Koptyjskiej, wyższość płci męskiej nad żeńską, to jednak zdecydowanie przeciwstawił się antyfeministycznej doktrynie wyrażonej m. in. w gnostyckiej *Ewangelii Tomasza*. Odmawiała ona możliwości zbawienia kobietom. Czytamy w teże Ewangelii: "Kobieta nie jest godna życia" oraz "Kaźda kobieta, która stanie się (uczyni się) mężczyzną wejdzie do królestwa niebieskiego."²¹ Shenute mówi: "Czy królestwo niebieskie jest przygotowane tylko mężczyznom? Czyż nie jest przygotowane również kobietom, aby mogły doń wejść?" W innym miejscu stwierdza: "Mężczyzna jako mężczyzna, kobieta jako kobieta znajdują się razem w królestwie Chrystusa".²²

IV. PODSUMOWANIE

Podsumowując pisma Shenutego z Atripe przeciwko gnostykom możemy wyciągnąć uogólniające wnioski dotyczące jego twórczości polemicznej. Możemy stwierdzić najpierw, iż Opat Białego Klasztoru brał aktywny udział w obronie ortodoksyjnej doktryny przeciwko heterodoksyjnym prądom bazującym na doktrynie gnostyckiej. Polemikę Archimandryty cechowała gwałtowność wypowiedzi, liczne wykrzykniki, groźby wiecznego potępienia rzucone pod adresem tych, którzy wyznawali i głosili gnostyckie idee. Dostrzegamy brak precyzji w rozróżnieniu poszczególnych poglądów i przypisaniu ich określonym grupom religijnym. Argumentacja Shenutego opierała się na przedstawieniu nauki ówczesnie uważanej za prawowierną i obowiązującą, szczególnym akcentowaniu elementów moralnych. Brakuje jednak jej pogłębienia, co potwierdza opinię uczonych o niezbyt gruntownym wykształceniu teologicznym Przełożonego z Atripe.²³ Mimo to spisane mowy polemiczne Shenutego dostarczają źródeł do

²⁰ ΝΑΩ ΓΑΡ ΝΖΕ ΕΥΝΑΡΒΟΛ ΕΠΕΧΠΙΟ ΝΟΙΝΕΤΩΩΨΥΝΤΜΝΤСМΝΟС ΜΠΓΑΜΟС. ΔΝΔΥ ΕΝΕΝΤΑΥΕΡΑΝΔΥ ΜΠΝΟΥΤΕ ΖΝΟΥΜΕ. ΕΥΚΟΙΝΟΝΕΙ ΕΠΓΑΜΟС ΔΥΩ СΕΤΌΔΙΟ ΔΝ ΜΠΕΧΠΕΩΗΡΕ, Leipoldt J., Shenute Archimandritae Vita et Opera Omnia, CSCO 73(1913), s. 39; por. Young D. W., The Milieu of Nag Hammadi: Some Historical Considerations, w *Vigiliae Christianae*, 24 (1970), s.136; za Johnsonem D. W., „Coptic Reactions to Gnosticism and Manicheism, *Museon* 100(1987), s. 204.

²¹ Young D. W., tamże, s. 135.

²² Η ΕΡΕΤΜΝΤΕΡΟ ΝΜΠΗΥΕ СΒΤΩТ ΝΝΖООΥТ ΜΔΥΔΔΥ, ΕΝΕССВТΩТ ΔΝ ΝΝΕΖΙΟΜΕ ΕΤΡΕΥΒΩΚ ΕΖΟΥΝ ΕΡΟС, Leipoldt J., tamże, s. 38; ΔΛΛΔ ΠΖООΥТ ΖΩС ΖООΥТ, ΔΥΩ ТЕСΖΙМЕ ΖΩС СΖΙМЕ ΕΥΩООП ТΗΡΟΥ ΖΙΟΥСОП ΖΝТМΝТΕРО ΜΠΕΧС, tamże, s. 191., za Johnsonem D. W., tamże, s. 204.

²³ Por. Weiss H. F., art. cyt.; por. także Hardy E. R., *dz. cyt.*

poznania doktryny wspólnot wyznaniowych Górnego Egiptu pozostających poza Kościołem. Ich treściowa analiza umożliwia nam także odpowiedź na pytanie dotyczące sposobu kształtowania się doktryny chrześcijańskiej wśród koptyjskich środowisk mnisznych przełomu IV i V wieku.

SOMMARIO

Shenute d'Atripe é uno dei più grandi e noti scrittori copti. Nelle sue lettere ed omelie ci lasciò un compendio delle regole monastiche che venivano usate in monasteri da lui fondati. Non era un teologo originale però si é fatto conoscere come un polemista instancabile contro le idee eretiche diffuse nell'Alto Egitto in IV e V secolo: degli avianisti, origenisti, manichei, nestoriani e gnostici. Fece parte in Concilio di Efeso accanto all'Archimandrita Cirillo d'Alessandria in 431 avendolo appoggiato nella sua lotta contro Nestorio e suoi seguaci. In quest'articolo cercavo di presentare i motivi principali della polemica shenutiana contro lo gnosticismo. Il suo atteggiamento verso quest'eresia é stato espresso nella serie di sermoni contenuti in diversi codici e pubblicati da Tito Orlandi. Abate del Monastero Bianco criticava la dottrina gnostica su alcuni livelli. Soprattutto rifiutò la teoria cosmologica di emanazione che cancelava completamente quella cristiana della creazione del mondo e d'uomo. Non era d'accordo con tutta l'antropologia gnostica: la separazione completa tra un'anima e un'corpo, il disprezzo per corpo che viene considerato come un carcere dell'anima etc. La polemica di Shenute ci fa conoscere il processo del formare della dottrina cristiana nell'Alto Egitto.

* Referat odczytany na Konferencji Naukowej zorganizowanej przez Koło Naukowe Religioznawców przy Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu w Białymstoku, która odbyła się w dniach 7-9 maja 1999 roku